

El llibre i la lectura en el cartellisme polític

Alfons GONZÁLEZ QUESADA

RESUM: *Es descriu el valor simbòlic que han adoptat les imatges del llibre i la lectura en el cartellisme polític del segle xx, a través d'una selecció de moments històrics rellevants on el la propaganda, el llibre, i per extensió, la lectura han tingut un protagonisme singular: les dues guerres mundials, la Revolució Russa, la Guerra Civil a Espanya, el New Deal als EUA, la Revolució Cultural Xinesa i les campanyes d'alfabetització a Cuba i Nicaragua.*

MOTS CLAU: simbolisme del llibre; cartells; propaganda política; campanyes d'alfabetització; Primera Guerra Mundial; Segona Guerra Mundial; Revolució Russa; Guerra Civil Espanyola; Revolució Cultural Xinesa; Cuba; Nicaragua.

1 INTRODUCCIÓ

El cartell ha estat un mitjà de comunicació d'una importància cabdal en la difusió de tot tipus d'informació al llarg del segle xx. La conjunció d'imatges i paraules ha contribuït al desenvolupament de la publicitat comercial, a la sensibilització social sobre tota mena de qüestions, i ha estat una eina efectiva de persuasió en el discurs polític, tant en temps de pau com de confrontació bèl·lica. El cartell, com a bon testimoni del seu temps, avui ens permet llegir els principals esdeveniments de la passada centúria, alhora que ens ajuda a conèixer l'evolució de les escoles pictòriques, de les tècniques fotogràfiques, de les tendències en el disseny gràfic, etc. També els temes i motius que ha tractat reflecteixen la diversitat d'assumptes que conformen l'activitat social amb la seva inesgotable riquesa de matisos. D'altra banda, en el terreny de l'art el llibre ha estat un símbol recurrent al llarg de la història, revestit de múltiples significacions (coneixement, dogma, erudició...). L'ús que el cartell polític ha fet de la seva imatge ha actualitzat algun d'aquests va-

Alfons González Quesada. Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Ciències de la Comunicació. Àrea de Documentació. alfons.gonzalez@uab.es

Article rebut el 9 de juliol de 2005

lors simbòlics tradicionals, incorporant-ne també de nous. El present article s'aproxima al conjunt de significacions que el llibre i, per extensió, la lectura han adoptat en el discurs visual del cartellisme polític. Aquesta aproximació a la dimensió simbòlica del llibre s'ha dut a terme a través d'un recorregut per una selecció d'episodis històrics on el cartell ha gaudit d'un protagonisme singular: les dues guerres mundials, la Revolució Russa i la consolidació del poder soviètic, la Guerra Civil Espanyola, el New Deal de Roosevelt, la Revolució Cultural Xinesa i les principals campanyes d'alfabetització a l'Amèrica Llatina.

2 LLIBRES A LES TRINXERES

A finals del segle XIX, en plena edat moderna de la publicitat, el cartell dominava la comunicació de masses a Europa i Amèrica. Era el mitjà ideal per a anunciar productes i esdeveniments de tot tipus. Amb l'esclat de la Primera Guerra Mundial va entrar en el territori de la propaganda política per a inundar les principals ciutats del països bel·ligerants. Només als Estats Units entre 1917 i 1918 es van dissenyar prop de dos mil cinc-cents cartells amb un tiratge total que va superar els vint milions d'exemplars.

En temps de guerra el cartell apel·la al patriotisme, exhorta la població a allistar-se en l'exèrcit, l'encoratja a incrementar la producció industrial, colpeja la seva sensibilitat denunciant les atrocitats de l'enemic i demana la col·laboració civil per tal de procurar el benestar dels soldats en un ampli ordre de coses. En aquest context, la incorporació del llibre en el discurs visual de la propaganda s'ha d'entendre com una exigència que imposa tant la dinàmica del conflicte com el perfil del combatent. D'una banda la guerra s'ha perllongat molt més del que es preveia, és més mortífera i brutal que mai, i esdevé per als qui van sobrevivint als bombardejos i a les ofensives suïcides una experiència que els fa dubtar de la condició humana. De l'altra, el tipus de soldat, almenys al front occidental, no té precedents en la història de les guerres a Europa: alfabetitzat i provinent majoritàriament d'entorns urbans, no és aliè al llibre, un símbol de civilització enmig de la barbàrie.

Els cartells alemanys i també els russos, tot i que en menor mesura, mostren escenes de soldats llegint a les trinxeres. El llibre es presenta com el millor company per a alleugerir l'angoixa que provoca el temps mort abans d'enfrontar-se a la necessitat de matar per tal de continuar viu. La propaganda, però, no deixa de reflectir una reflexió que en aquells moments es fan els professionals de països capdavanters en matèria biblioteconòmica, com els

Arnold Weise. *Bons llibres, bons camarades. Dóna'n sovint i variats: que sempre hi hagi un bon llibre a la vora!* Alemanya. 1916.

Estats Units i la Gran Bretanya, i que significarà un tomb decisiu per a la institució bibliotecària en l'àmbit internacional. Existeix el convenciment que afavorir la lectura al front contribuirà a mantenir l'equilibri psicològic i anímic dels combatents.

Britànics i nord-americans van posar en marxa diverses iniciatives per a apropar el llibre als fronts. Els primers van crear la War Library, una biblioteca hospitalària destinada a ferits i malalts, i la Camp Library, per als soldats en actiu. El 1917, l'American Library Association va establir el Library War Service, sota la direcció de la Library of Congress, per a fer arribar el servei de lectura allà on fossin presents les tropes dels Estats Units. Quatre anys després l'Army Library Service ja formava part de les activitats del que més tard seria el Departament de Defensa.

L'American Library Association era una de les set entitats directament involucrades en la United Work War Campaign i en l'edició dels cartells que animaven la població a participar-hi. Aquest va ser un projecte cívic i voluntarista per a mobilitzar la societat nord-americana amb l'objectiu de recaptar diners per a l'enviament de tones de productes (tabac, xocolata, llibres...) i l'organització d'activitats lúdiques, esportives i culturals per als soldats destinats a Europa. En obres com les de John Sheridan o Charles B. Falls la imatge del llibre fa un paper similar a la del cartellisme rus o alemany, tot i que el context hagi canviat. Quan la signatura de l'armistici posi fi a la carnisseria, les tropes no retornaran a casa de forma immediata. Serà un procés llarg i lent, i caldrà disposar d'estratègies i recursos per a ocupar el lleure dels soldats desmobilitzats. El llibre i la biblioteca romandran al seu costat.

En la Segona Guerra Mundial el cartell va mostrar novament la lectura com una activitat positiva per a la vida quotidiana del combatent. Sovintegen les obres, sobretot nord-americanes, on es demana la col·laboració de la població per a nodrir les biblioteques del front, no tan sols amb literatura de ficció, sinó també amb revistes il·lustrades. En aquesta dimensió «terapèutica» del llibre, recollida en la propaganda de l'època i hereva de l'experiència adquirida, s'hi suma una d'estrictament ideològica. Malgrat que la guerra era el resultat de les contradiccions inherents al sistema econòmic, la retòrica propagandística s'encarregà de presentar-la com el duel entre dues concepcions del món antagòniques. I la referència simbòlica al llibre hi va contribuir. Els aliats es van revestir amb l'aurèola de defensors dels fonaments de la societat: la llibertat i la democràcia, enfront de la barbàrie feixista, representada al cartell en la persecució de les idees, la destrucció i la negació del llibre i, en definitiva, en l'amenaça a la civilització.

Joseph M. Sheridan. *Ep, companys!*
Els vostres diners ens porten el llibre que necessitem quan el necessitem. Estats Units. 1918

Llegir per a construir una nova societat

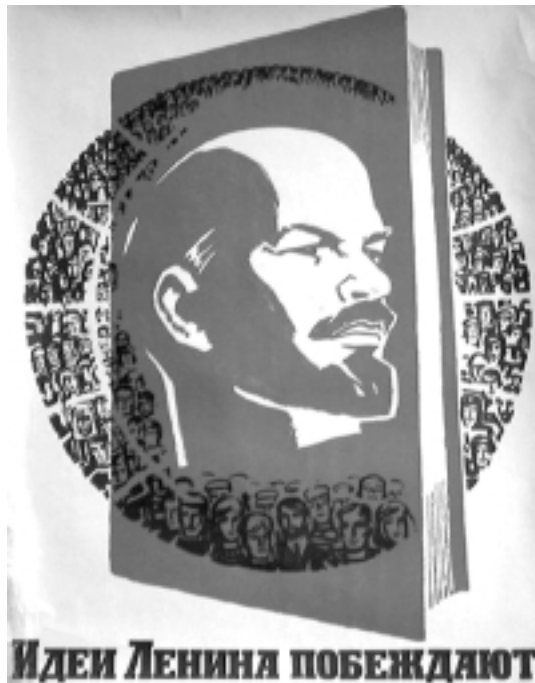
No hi ha cap altre país on el cartell s'hagi usat tan intensament per il·lustrar temàtiques tan diverses i de forma tan prolongada com a l'antiga URSS; potser això explica per què les imatges del llibre i la lectura han estat elements compositius carregats de tants valors simbòlics en la propaganda soviètica. A continuació s'esbossen algunes de les seves significacions.

El primer govern sorgit de la Revolució d'Octubre, conscient que un poble esclau de la ignorància mai no podria edificar una societat lliure, va considerar l'alfabetització el requisit indispensable per a la seva emancipació; per això encarregà al Comissariat per a la Instrucció Pública l'eradicació de l'analfabetisme, que afectava tres quartes parts de la població. El cartell, impregnat del fervor revolucionari, va ser un ferm aliat en la campanya que el va combatre a partir de 1918. En aquesta època sovintegen les escenes al·legòriques que mostren el poder del llibre. En uns casos esvaeix les tenebres de la ignorància amb la llum del coneixement de la qual és portador; en d'altres fa caure la bena que mantenia homes i dones en la ceguesa simbòlica de l'analfabetisme; fins i tot la seva força també és capaç de congregat multituds, ja sigui per a llegir a la llum d'un nou dia, o bé a l'àgora improvisada per un llibre obert de dimensions gegantines. El discurs visual de la propaganda també pretenia fer del llibre un objecte proper als ciutadans; per això apareix de forma massiva al cartell, l'inunda. Es reparteix en grans quantitats pels carrers de viles i ciutats, s'amuntega a l'abast de tothom, l'intercanvien obrers i camperols joiosos. Tot per suggerir normalitat, abundància i accessibilitat.

Fins als primers anys de la dècada dels trenta la referència visual al llibre i la lectura també va estar associada a les campanyes de capacitació professional. Davant la manca de tècnics i obrers qualificats per a emprendre la reconstrucció del país, la formació esdevingué un imperatiu estratègic tant en el terreny econòmic com en l'ideològic. Si la Revolució havia alliberat el treballador de la tirania del capital, ara li havia d'oferir la possibilitat d'adquirir l'educació tècnica i administrativa que li garantís el control de les empreses. Paral·lelament, amb la posada en marxa del Primer Pla Quinquenal el 1929, s'establí una estreta relació entre l'ensenyament, el treball productiu i les necessitats materials de la societat. L'URSS era l'escenari d'un experiment sense precedents on el sistema educatiu estava al servei de la planificació econòmica per a proporcionar les persones amb els coneixements i les habilitats que l'Estat requeria. Les al·lusions del cartell a la lectura, com un acte lúdic i de recreació, pràcticament van desaparèixer. No és ja en la inti-

Ivanov. *Un llibre no és res més que un home parlant en públic.* Unió Soviètica. 1920.

Les idees de Lenin vencen. Unió Soviètica. 1969

mitat de la llar on es llegeix, sinó en l'espai propi de l'activitat productiva. El llibre freqüenta tallers, cadenes de muntatge, casernes i cooperatives agrícoles perquè és l'eina que possibilita el perfeccionament professional i col·labora en la consecució dels objectius de producció. Treballadors d'ambdós sexes i de qualsevol edat apareixen aplicats a la lectura. Llegir forma part de la seva vida laboral. Constitueix un acte de responsabilitat, de compromís amb l'enfortiment dels valors revolucionaris.

L'esforç de la indústria editorial i els fruits de l'alfabetització van fer del llibre i de la premsa productes de consum massiu. Aquest salt qualitatiu, el cartell el va reflectir de dues maneres: mitjançant la incorporació del llibre en la representació de l'ideal de la llar soviètica, i a través de la publicitat comercial, ja que les editores estatals se'n van servir per a animar a la compra de llibres i a la subscripció de tota mena de revistes i diaris.

La propaganda estalinista va revestir el llibre amb nous significats. En 1936 es promulgà la tercera constitució soviètica des de 1918 (o, estrictament, la segona, ja que la de 1918 era només de la Federació Russa). Va ser presentada com la legislació social més avançada del món, un referent legal que atreïa les simpaties de les democràcies d'Europa i Amèrica, receloses davant l'amenaça del feixisme. Curiosament, la seva promulgació va coincidir amb el primer dels famosos processos de Moscou que van permetre Stalin eliminar la vella guàrdia revolucionària. Un triomf polític reflectit en l'ordre constituent que va tenir el seu paral·lel en el cartell, on el llibre va encarnar la legalitat del règim a través de la imatge del text constitucional.

El llibre també ha estat portador d'ideologia. La desaparició de Lenin va desfermar la lluita per la seva successió. Stalin es va apropiat de la seva herència ideològica per tal de fer-se amb el poder. Moldejà la teoria revolucionària de Lenin fins a reduir-la a un sistema doctrinal on les seves paraules van adquirir la categoria de veritat revelada i immutable. El partit únic i el monopoli del poder van conduir al monopoli del pensament. En el cartell, el leninisme es va representar d'una forma tan simple com efectiva: mitjançant un llibre vermell amb el nom de Lenin o la seva efigie a la coberta. Aquesta simplicitat transmetia connotacions diverses segons el context. Refermava l'autoritat de qui posseïa el llibre; identificava com a ciutadà políticament conscient a qui el llegia; en les mans d'un nen demostrava el seu afany per seguir l'exemple moral de Lenin; compartit per treballadors de races diferents parlava de l'agermanament dels pobles en la seva lluita contra l'imperialisme...

La crema de llibres a Alemanya el 1933 va ser el preàmbul de la destrucció sistemàtica que els nazis aplicarien en els països ocupats durant la guerra. Sens dubte, l'URSS es va emportar la pitjor part. Els nazis hi van destruir al

voltant de vuitanta mil escoles, més de tres cents centres d'ensenyament superior i un nombre similar de biblioteques. No és casual que la propaganda, a l'hora de destacar la brutalitat dels soldats alemanys, fes èmfasi en el seu odi vers la cultura i la civilització, i presentés el llibre com a víctima de la seva barbàrie.

En certs moments el llibre s'ha emprat per a representar la memòria històrica, però la seva connotació no ha estat sempre idèntica, sinó condicionada per la conjuntura política. Per exemple, en el cartellisme de la Guerra Freda, la referència a la crònica de les victòries de l'Exèrcit Roig s'entenia com un clar advertiment del potencial bèl·lic davant d'una hipotètica agressió d'Occident. Molt distinta és la situació durant la *perestroika*. A poc a poc es va despertar en la societat soviètica l'interès per descobrir la veritat del passat. Acabar-se amb la història era una obligació moral que garantia no repetir-la. El cartell va contribuir a aquesta relectura i el recurs del llibre, en algunes composicions, evocava el sentit del proverbi que encapçala *Arxipèlag Gulag* de Solženitsyn: «qui recordi el passat que li treguin un ull, i qui l'oblidi que li treguin tots dos».

La referència visual del llibre també s'ha usat per a ressaltar els trets de determinats perfils humans; especialment, el del dirigent polític, l'home de ciència i el jovent. El llibre ha estat un símbol al servei del culte a la personalitat del líder. El cartell polític va generar un discurs on accions tan simples, i alhora tan pròpies del govern, com llegir un text, meditar-lo o redactar-lo es van instrumentalitzar per tal de reforçar la dimensió intel·lectual del màxim dirigent. La relació visual que el cartell va establir entre el llibre i la tasca professional de tècnics i científics a partir de la postguerra va accentuar la distància entre la seva feina i les activitats productives de la resta de treballadors, alhora que assenyalava el valor del coneixement científic com un capital intel·lectual que havia de contribuir al progrés social i econòmic. També llibre i lectura han contribuït a fixar l'arquetipus ideal de joventut en la iconografia soviètica. Han representat l'afany de superació personal a través de l'estudi, l'estimació per la tradició cultural i la fidelitat ideològica, un compendi de trets que garantien, en el terreny simbòlic, el compromís de les noves generacions amb els objectius de la Revolució.

Finalment caldria assenyalat com el cartell també va actuar de tribuna pública per a promoure un paradigma literari. La llibertat creativa que havia desfermat el període revolucionari va ser avortada per l'estalinisme, enemic de l'experimentació avantguardista. El suïcidi de Majakovskij va ser premonitori. Poc després el partit va imposar el realisme socialista com a estètica oficial i s'inicià la persecució implacable dels escriptors dissidents. Alguns van

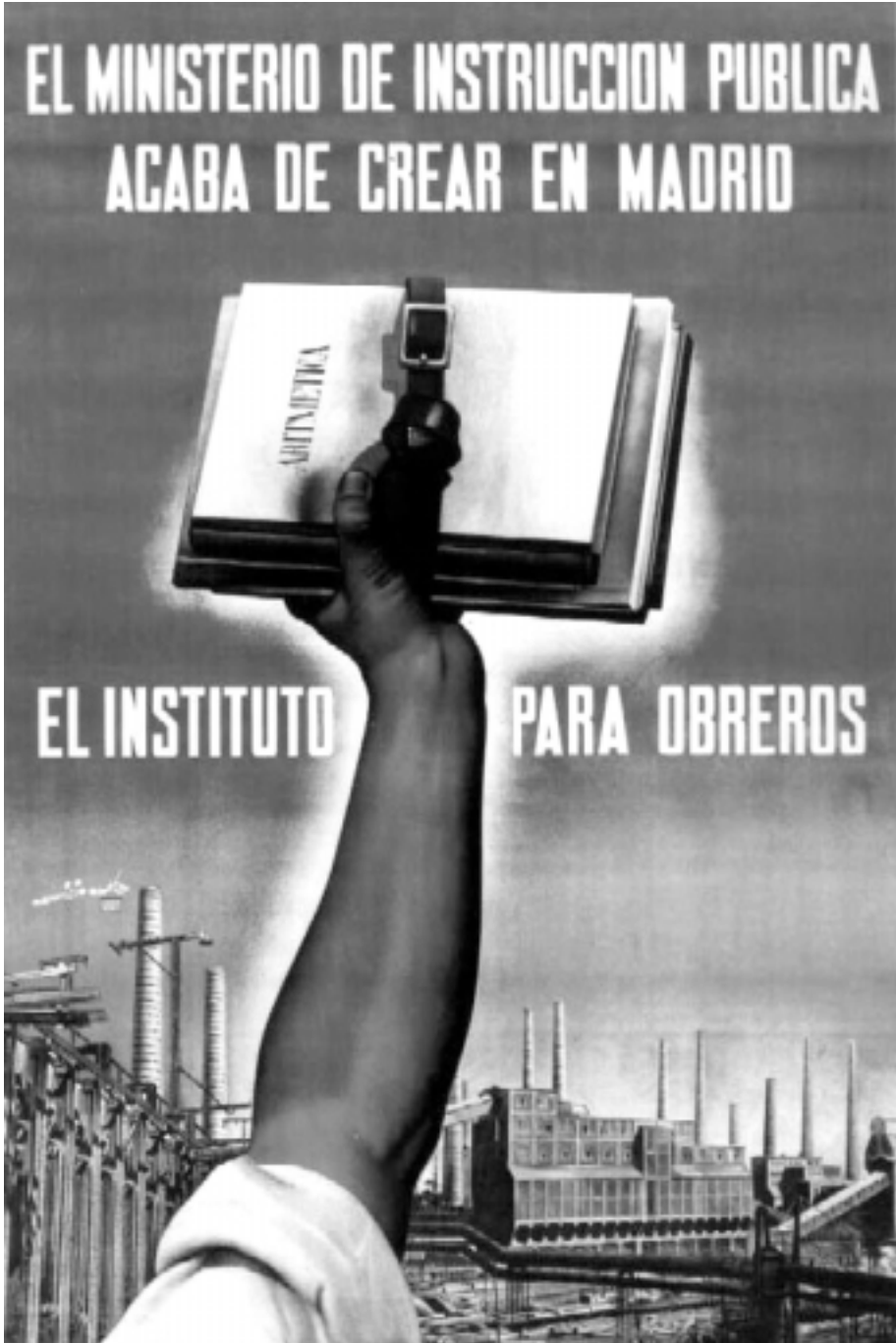
emprendre el camí de l'exili interior. Altres, sense tanta fortuna, van acabar al *gulag* o davant l'escamot d'execució. Mentrestant, el cartellisme contribuïa a exposar els models literaris i els autors de referència del règim. D'una banda, els clàssics del realisme vuitcentista, amb Gogol' i Nekrasov al capdavant; per l'altra, el millor exponent del realisme socialista, i el referent literari més habitual en el cartell de l'època: Maksim Gor'kij.

El llibre en combat contra el feixisme

En esclatar la Guerra Civil a Espanya el fet cultural es va transformar en una arma intel·lectual i propagandística al servei dels ideals bèl·lics i revolucionaris. El reformisme burgès durant la Segona República havia mitigat part de la precària situació quant a l'accés a la cultura de la immensa majoria de la població espanyola. Havia promogut la instrucció del poble a partir de l'extensió social de la lectura, articulada a través de l'escola i d'un incipient sistema bibliotecari. Però els fets de juliol del 36 van desfermar un desig popular de formació i cultura, que difícilment podia satisfer la política liberal que fins aleshores hi havia donat resposta. La cultura no va poder quedar al marge del conflicte. Esdevingué un àmbit de militància i compromís ideològic, alhora que es constituí en un element de cohesió social. En el pas de la guerra a la revolució va entrar en joc una àmplia gamma d'institucions cíviques i polítiques que van desplegar una intensa activitat de promoció cultural, tot i que en casos com en el dels partits i sindicats d'inspiració anarquista i comunista, aquesta es va instrumentalitzar d'acord amb els seus objectius polítics.

La guerra va esperonar un procés que s'estengué també als fronts per a atendre les necessitats dels combatents. En aquest context cal destacar la creació a Catalunya del Servei de Biblioteques del Front, i al conjunt d'Espanya, de les Milícies de la Cultura. Ambdues iniciatives van néixer l'any 1937. La primera tenia per objecte crear biblioteques en fronts i hospitals i dotar-les de forma adequada. La finalitat de la segona era alfabetitzar els soldats. És lògic, doncs, que el cartell de l'època es fes ressò de la proximitat del llibre al camp de batalla. A la zona rebel, tot i que hi va haver alguns intents de fomentar la lectura en els fronts, la seva política bibliotecària, centrada en la censura, confiscació i depuració de biblioteques, va ser completament oposada a l'aplicada a la zona republicana.

L'afany d'apropar el coneixement a les masses va discórrer de forma paral·lela a l'efervescència comunicativa provocada per la guerra. Diaris, set-

Mauricio Amster. *El Ministerio de Instrucción Pública acaba de crear en Madrid el Instituto para Obreros.* España. 1938.

manaris i pamflets es van multiplicar. La ràdio guanyà una significació que abans no tenia, i el cartell, que en aquells anys vivia una etapa d'esplendor, amb el concurs de pintors, dibuixants i grafistes de la importància de Bardasano, Monleón, Renau o Fontseré, va reforçar la seva dimensió propagandística com a difusor d'ideologia, conjugant en el seu discurs avantguarda política i artística. Qualsevol activitat pública o privada demostrava gràficament la seva adhesió a la lluita antifeixista.

La referència al llibre i la lectura apareix en el cartell republicà quan actua com a portaveu de l'acció del govern, i dona notícia de la creació d'escoles i biblioteques, de nous instituts obrers, dels avenços en l'eradicació de l'analfabetisme i encoratja els combatents a instruir-se. En tots els casos té una dimensió simbòlica lligada a l'apropiació del fet cultural per part de les classes populars. És un tret distintiu bàsic respecte de la propaganda dels rebels, on el llibre és absent.

Són significatives també les composicions que situen el llibre al costat dels combatents. Abans de la batalla és objecte d'estudi, perquè existeix una imperiosa necessitat de millorar la formació tècnica i tàctica dels soldats republicans. En la lluita també és present perquè no es dirimeix tan sols la victòria militar, sinó el triomf de les idees que guien tots dos bàndols, i el llibre representa la raó enfront dels atavismes, la cultura, entesa com a l'arma essencial per a combatre i vèncer el feixisme. Després de la batalla es manté fidel al costat del convalescent per a ocupar el seu lleure a l'hospital de campanya.

Promoció de la lectura després del crac del 29

En la segona meitat de la dècada dels anys trenta es van publicar als Estats Units una sèrie de cartells on el llibre, ja fos de manera directa o indirecta, era la referència preferent d'unes composicions gràficament diverses i profusament acolorides que convidaven a gaudir de la lectura, promoure el coneixement o visitar les biblioteques públiques. Aquests cartells eren una part dels més de dos mil que entre 1936 i 1943 van veure la llum per tal de donar a conèixer tota mena de programes d'atenció social, activitats educatives, culturals o artístiques. El més significatiu és que els cartells eren el resultat d'una iniciativa política que el Govern Federal havia posat en marxa per a fer front a l'elevada desocupació que havia provocat el crac del 29.

La Gran Depressió va fer de l'atur un problema endèmic. Tots els sectors socials i totes les activitats s'hi van veure afectats. Durant el *New Deal* la inter-

Babiano. *La cultura es un arma más para combatir al fascismo*. España. 1936.

venció del govern federal en la reactivació econòmica va arribar a nivells sense precedents en la història del país, fins a dotar-lo de lleis i organismes que regulaven bancs, empreses i serveis socials. La creació artística no va quedar al marge, i en aquest context cal situar la decisió del president Roosevelt d'establir el 1935 la Work Progress Administration (WPA), una oficina estatal que tenia com a missió proporcionar llocs de treball amb fons públics a aquelles persones que d'alguna manera estaven vinculades amb el món de l'art i la cultura.

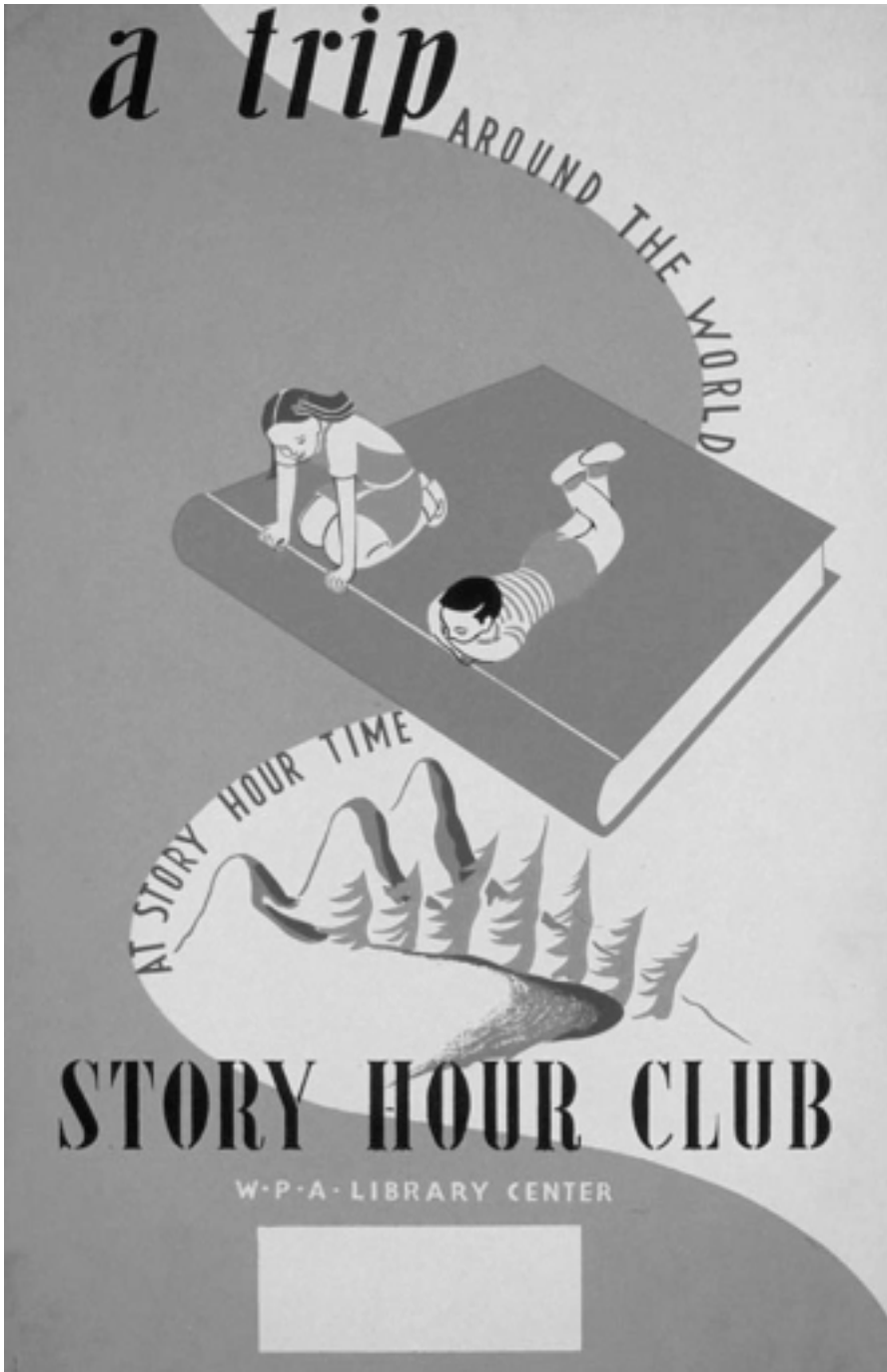
A partir d'aquest moment un veritable exèrcit d'aproximadament quaranta mil escriptors, músics, escultors, pintors i dibuixants van posar les seves aptituds al servei de l'Estat, que havia esdevingut el principal promotor cultural del país. A través del Federal Arts Project, una de les cinc divisions del WPA, els artistes van tenir l'oportunitat d'embellir edificis oficials amb murals i escultures, i de crear pintures i cartells que es van cedir a escoles, biblioteques i altres institucions públiques.

La Segona Guerra Mundial va estroncar els programes de la WPA quan els recursos econòmics es van haver de concentrar en l'esforç bèl·lic. En conjunt, els resultats de les iniciatives estimulades pel *New Deal* van ser molt positius. Per primer cop milions de ciutadans van prendre consciència de la riquesa del patrimoni cultural del seu país. Es va contribuir al benestar públic, alhora que es donava suport a les arts, sense perdre de vista la necessitat de conjugar els valors de la societat nord-americana amb les aportacions dels moviments artístics. La iniciativa governamental va transformar la situació de crisi del sistema econòmic en un escenari propici per a la promoció cultural. I pel que fa a la imatge del llibre en el cartell, mai abans el seu discurs visual no havia insistit tant en la seva dimensió lúdica i informativa. Mai tampoc no l'havia mostrat com el mirador des del qual podem contemplar, com nens escurosos, el paisatge de la cultura

El llibre al servei del culte a la personalitat

Abans de la Revolució Cultural els llibres que mostra el cartellisme xinès solen aparèixer en escenes on els personatges fullegen biografies d'herois revolucionaris o es concentren en els clàssics del pensament marxista. Són dues referències que s'adiuen perfectament amb la missió didàctica de la propaganda. Amb l'inici de la Revolució Cultural, però, el llibre que retrata el cartell no és tant un objecte de lectura com un estendart ideològic.

El *Llibre Roig* va néixer en el marc d'una campanya política que volia fer de l'exèrcit el model de les virtuts socialistes que havia d'imitar el poble.

Shari Weisberg. *A trip around the world at story hour time* (*Un viatge al voltant del món durant l'hora del conte*). Estats Units, 1940.

L'estudi del pensament de Mao era part integrant de la vida militar i calia un instrument que en facilités l'aprenentatge. L'exèrcit va elaborar una antologia d'aforismes extrets dels seus discursos, i a partir de 1964 en van imprimir prop de mil milions d'exemplars. En la introducció al *Llibre Roig*, el ministre de Defensa Lin Biao qualificava el pensament maoista com a «bomba atòmica espiritual de poder infinit». La difusió massiva d'aquesta obra i la seva presència recurrent en el cartell polític van obrir les portes a un culte exaltat a la personalitat de Mao. La palanca que necessitava per a fer trontollar la societat xinesa en la seva lluita per recuperar el lideratge en el partit comunista.

Anys abans el seu convenciment en la força del voluntarisme i en la capacitat de les masses per a transformar la realitat, l'havien empès a llançar el 1958 el Gran Salt Endavant. A banda de demostrar l'existència d'una via xinesa al socialisme i remarcar la seva independència ideològica de Moscou, aquesta campanya pretenia industrialitzar el país aprofitant l'excedent de mà d'obra del camp. El resultat va ser un desastre en termes econòmics i humans, que va accentuar les divergències al si del partit i va apartar temporalment Mao del poder. A inicis dels seixanta, preocupat per enfortir la revolució i evitar que la Xina imités el camí de l'URSS, la qual acusava de restaurar el capitalisme i de capitular enfront d'Occident, Mao va tornar a la primera línia de la vida política per tal de cridar a la mobilització contra l'aparició d'elements burgesos en el partit. Va posar en marxa la Revolució Cultural (1966-1976), concebuda per a destruir els seus rivals i eliminar les formes d'autoritat burocràtica del partit, alhora que recuperava l'impuls revolucionari per tal d'edificar una nova societat a través del canvi radical dels costums, la cultura, les idees i la conducta dels xinesos.

El desordre desfermat va estar a punt de conduir el país a la guerra civil. Els guàrdies rojos, estudiants que es veien com els autèntics hereus del maoisme, van prendre els carrers. Quadres del partit, escriptors, professors i intel·lectuals van ser els objectius dels seus atacs. En alguns casos van destruir les seves biblioteques, perquè l'únic coneixement que acceptaven eren les màximes contingudes al *Llibre Roig*.

A partir de 1968, quan el moviment de masses pràcticament havia acabat, el fervor espontani per la figura de Mao va donar pas a formes més ritualitzades. I el cartell polític s'hi va dedicar de ple. Escenes de multituds somrients enarborant el *Llibre Roig*, o en mans de soldats i obrers amb posat enèrgic, orgullosos de posseir una veritat incontestable, no feien altra cosa que refermar la dimensió taumatúrgica del pensament i la paraula de Mao, el Gran Timoner, sense les quals era impensable imaginar el futur.

Llarga vida al Sol resplendent en el cor dels revolucionaris del món. Xina. 1970.

Amb la mort de Mao es va donar per acabada la Revolució Cultural. El *Llibre Roig*, que havia estat venerat a la Xina i estudiat al Tercer Món, es va deixar de publicar. Les seves citacions van desaparèixer de les primeres pàgines dels diaris i el cartell el va substituir per a començar a parlar del llibre des d'un punt de vista menys polititzat.

Llibre i alfabetització a l'Amèrica Llatina

Han transcorregut més de quaranta de la primera campanya d'alfabetització nascuda d'una revolució a l'Amèrica Llatina. Des d'aleshores el llibre s'ha integrat en la iconografia revolucionària per a simbolitzar la conquesta de l'educació i la cultura per part dels sectors socials més desfavorits. La campanya cubana de 1961, després la Cruzada Nacional de Alfabetitzación iniciada abans del 1980, quan encara no s'havia complert el primer aniversari de la presa del poder pels sandinistes a Nicaragua, i darrerament la posada en marxa del Plan Nacional de Alfabetización en el marc de la revolució boli-

variana a Veneçuela, han contribuït a forjar en l'imaginari col·lectiu del continent la convicció que una conseqüència directa dels processos de transformació social és l'alfabetització del poble.

Tot i que les experiències històriques dels tres països, i els contextos en els quals s'han desenvolupat les seves revolucions, han estat molt diferents, existeix una sèrie de denominadors comuns en les causes d'aquests processos, en la significació profunda de les respectives campanyes d'alfabetització, i en el paper que la imatge del llibre i la lectura han tingut en el cartellisme i la pintura mural.

Abans del triomf de la revolució, més del trenta per cent dels cubans no sabien llegir ni escriure. A Nicaragua, durant l'etapa final de la dictadura somocista els analfabets eren més de la meitat del país. Aquestes són només dues dades per a posar de manifest que l'analfabetisme no és una anomalia conjuntural, sinó un element estructural dels models de dominació, indispensable per a facilitar l'expoli del país i l'explotació de les classes desposseïdes. En definitiva, una forma de violència social associada a la pobresa extrema de grans sectors de la població. En aquest context, alfabetitzar equivalia a iniciar un camí de conquesta democràtica de la cultura, incompatible amb la lògica dels règims oligàrquics.

Per a les revolucions l'educació i la cultura són ordres prioritaris de treball. Però la tasca alfabetitzadora no acaba quan s'ha ensenyat a llegir i escriure. És el punt de partida perquè el poble descobreixi la pròpia història i prengui consciència de les raons i els objectius de les transformacions que es duen a terme en nom seu. La lluita per l'educació neix de la realitat nacional, que s'integra en el procés de reconstrucció i desenvolupament del país, i s'orienta cap a la solució de les seves necessitats socials. Esdevé un fet polític amb implicacions pedagògiques. Es redueix la separació entre educació i realitat, s'elimina el divorci entre educació i producció, entre estudi i treball, entre formació pràctica i política. Com tota la cartellística política cubana, l'obra de 1972 *La educación: un arma contra el enemigo* és indeslligable del context internacional en què ha viscut el règim des dels seus inicis. Al blocatge econòmic, entès a l'illa com a acte d'hostilitat, el prelude constant a una agressió a gran escala, s'ha de sumar que Cuba, en plena Guerra Freda, és un referent revolucionari per als països del Tercer Món en la seva lluita antiimperialista. El missatge que es desprèn del joc gràfic en el binomi llibre-fusell és clar: la millor manera de defensar la revolució és a través de l'extensió social de l'educació i la cultura, perquè garanteixen l'assumpció dels seus objectius per part de la població i la referma en les seves conviccions davant de qualsevol amenaça externa a les seves conquestes.

El deber de un hombre es estar allí donde es más útil. Nicaragua. 1980.

La educación: un arma contra el enemigo. Cuba. 1972.

Alhora que es combat la ignorància es creen noves escoles, facultats per a obrers i camperols, llibreries que venen els principals títols de la literatura universal a preus econòmics. Es posen en marxa cinemes itinerants i l'electrificació fa possible l'accés a la informació a través de la ràdio, la televisió i el vídeo.

L'educació no és una tasca exclusiva de mestres. És el poble qui alfabetitza i educa el poble a través de les seves organitzacions. L'arribada a les comunitats camperoles de milers de voluntaris procedents d'entorns urbans contribueix a reduir l'abisme que tradicionalment separava dos mons que havien viscut aliens l'un de l'altre. En aquesta simbiosi, els camperols assumeixen la paraula escrita, un codi social que els ha d'ajudar a analitzar objectivament la mateixa realitat que fins aleshores era desconeguda per la majoria dels voluntaris, ignorants de la duresa de les seves condicions de vida. Correspon al cartell d'explicar que llegir no és una aptitud exclusiva d'àmbits urbans, i que el llibre és un element de socialització, compartit amb plena normalitat per tothom: homes i dones, joves i grans, camp i ciutat.

Totes les xifres assolides en les campanyes són colossals. Cuba va situar la seva taxa d'analfabetisme per sota del quatre per cent. Al cap de cinc mesos, més de quatre cents mil nicaragüencs havien après de llegir i escriure. La Misión Robinson tenia el propòsit d'ensenyar prop d'un milió de veneçolans. També les forces alfabetitzadores van ser espectaculars. Tant a Cuba com a Nicaragua van participar-hi prop de cent mil voluntaris. Una quantitat que superava amb escreix el nombre de mestres d'ambdós països. La mobilització de contingents tan massius exigeix organització i disciplina. Potser aquesta necessitat logística, i el fet que en alguns països l'alfabetització s'iniciés quan el fervor popular pel triomf revolucionari encara era ben viu, explica que se'n parlés en termes de «croada nacional». Es compta amb un estat major que dirigeix l'Exèrcit Popular d'Alfabetització, format per brigadistes uniformats, que són acomiadats amb tots els honors a la Plaça de la Revolució de Managua per a anar a lluitar als diversos fronts oberts contra la ignorància.

BIBLIOGRAFIA

Art i poder: l'Europa dels dictadors, 1930-1945. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània: Diputació de Barcelona, 1996. ISBN 88-88811-12-8. Catàleg de l'exposició.

BÁEZ, Fernando. *Historia universal de la destrucción de libros: de las tablillas sumerias a la guerra de Irak*. Barcelona: Destino, 2004. 386 p. (Imago mundi, 45)

BAILEY, Paul J. *China en el siglo xx*. Barcelona: Ariel, 2002. 298 p.

- BARNDT, Deborah. *Para cambiar esta casa: la educación popular en tiempos de los sandinistas*. Managua: Instituto Nicaragüense de Investigación y Educación Popular, 1995. 178 p.
- BONNELL, Victoria E. *Iconography of power: soviet political posters under Lenin and Stalin*. Berkeley: University of California Press, 1997. 363 p. ISBN 0-520-22153-2.
- Chinese propaganda poster*. Köln; London (etc.): Taschen, 2003. 319 p.
- CUGUERÓ, Maria; BOADA, M. Teresa; ALLUÉ, Vicenç. *El Servei de Biblioteques del Front, 1936-1939*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Escola Universitària Jordi Rubió i Balaguer de Biblioteconomia i Documentació, 1995. 308 p. (Quaderns de treball; 14)
- FINKOVÁ, Dagmar; Petrová, Sylva. *The militant poster: 1936-1985*. Prague: International Organization of Journalists, 1986. 145 p.
- GARCÍA EJARQUE, Luis. *Historia de la lectura pública en España*. Gijón: Trea, 2000. 533 p. (Biblioteconomía y administración cultural; 35)
- GONZÁLEZ QUESADA, Alfonso. «El libro y la lectura en el cartel soviético». *Educación y biblioteca*. Nº 147 (mayo-junio 2005), p. 42-50.
- NASH, Gerald. «American culture in the Great Depression, 1933-1939». En: *The Great Depression and World War II: organizing America, 1933-1945*. New York: St. Martin Press, 1979, p. 77-89.
- PARET, Peter; Lewis, Beth; Paret, Paul. *Persuasive images: posters of war and revolution from the Hoover Institution Archives*. Princeton: Princeton University Press, 1992. 233 p.
- Rossia 20 vek: istoriia strany v plakate = Russia 20th century: history of the country in poster*. Moskva: Panorama, 1993. 239 p. ISBN 5-85220-10-2.
- SAN SEGUNDO MANUEL, Rosa. «La actividad bibliotecaria durante la Segunda República Española». En: *Primer Congreso Universitario de las Ciencias de la Documentación*. Madrid: Universidad Complutense, 2000, p. 515-524
- Utopía, ilusión y adaptación: arte soviético 1928-1945*. Valencia: IVAM: Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1996. 183 p. ISBN 84-482-1204-5. Catàleg de l'exposició celebrada a l'IVAM, Centre Julio González, entre abril i juny de 1996.
- WHITE, Stephen. *The Bolshevik poster*. New Haven; London: Yale University Press, 1990. 152 p.